

„NEVIDITELNÉ“ FAKTORY ŠKOLSKÉHO STRAVOVANIA

Jana CHMUROVÁ, Lubomír HELD

Abstrakt: *Cieľom príspevku je zistiť postoje mladších žiakov základnej školy k školskému stravovaniu. Výskumy, ktoré sa venovali tomuto aktuálnemu problému, využívali kvantitatívne metódy, predovšetkým dotazník. Výskumník do dotazníka začlení faktory, ktoré pravdepodobne ovplyvňujú postoj ku školskej jedálni. Navrhnuté otázky u respondenta vyvolajú odpoveď, čím sa nepodarí zistiť iné dôvody, ako sú už dlhodobo známe. Rozhodli sme sa preto využiť kvalitatívnu metódu, ktorá slúžila na zber dát. Zozbierané dáta vyhodnocujeme metódou zakotvenej teórie. Pomocou kvalitatívnej metódy sme získali o jave detailné informácie, ktoré by sa kvantitatívnymi metódami obtiažne podchycovali. Na základe nami získaných výsledkov sa pokúšame o výklad modelu „fungovania“ školského stravovania pre každú vekom profilovanú skupinu.*

Kľúčové slová: *žiaci, školské stravovanie, vplyv, fókusové skupiny, zakotvená teória*

Úvod

Deti trávia čím ďalej tým viac času v škole a rodičia sú počas dňa spravidla v práci, čím nie je spoločný obed pre rodinu možný. Preto je veľmi dôležité, aby deti navštevovali školskú jedáleň, kde majú zabezpečenú plnohodnotnú stravu. Dnešná situácia stravovania detí v škole je však nepriaznivá. Školské obedy navštevuje len polovica všetkých detí a z tej polovice väčšina stravníkov školský obed aj tak nezjedený odnesie. Pritom školské stravovanie je v súlade s racionálnou výživou.

Školské stravovanie by sme mohli označiť za najlepšiu alternatívu racionálneho stravovania detí. Naši školáci však túto formu stravy nie príliš obľubujú. Odborníci, nutricionisti pripisujú tento problém tomu, že deti jedlo pravdepodobne nepoznajú z domu. Realizovali sa rôzne štúdie, ktoré hľadali dôvody brániace sa žiakom stravovať sa v školskej jedálni. Štúdie týkajúce sa tohto problému využívajú kvantitatívne metódy. V rokoch 2000 až 2004 bola na Karlovej Univerzite v Prahe – Pedagogickej fakulte - realizovaná výskumná sonda, ktorej zámerom bolo získať určitý obraz o orientácii dospievajúcich v oblasti zdravej výživy, o ich súčasných stravovacích zvyklostiach a postojoch k jedlu. Metódou k získaniu údajov boli dotazníky (Marádová, 2004).

Širokoplošný prieskum na tému „Postoje a názory žiakov základných škôl a gymnázií k vybraným otázkam životného štýlu“ sa uskutočnil v rámci celého Slovenska, postupne v rokoch 1997-2001. Výskumným nástrojom prieskumu boli široko koncipované dotazníky (Ušáková, 2002).

Výskum venovaný hodnoteniu postojov študentov stredných škôl k alternatívnym výživovým smerom tiež využíval dotazníky. Dotazníky boli určené pre stredoškolskú mládež. Študenti v dotazníku označovali svoj súhlas alebo nesúhlas s daným výrokom (Peterková, V. – Paveleková, I. – Vámošová, T., 2009).

Štúdia s názvom „Hodnotenie stravovacích návykov vybranej vzorky študentov základných a stredných škôl na Slovensku“ získavala potrebné zdrojové údaje pomocou dotazníka. Dotazník bol vypracovaný v rámci projektu zdravá výživa Štátnym pedagogickým ústavom v Bratislave v rokoch 2006-2007 (Peterková, V. – Paveleková, I. 2008).

„Stravovacie návyky žiakov základnej školy“ je ďalší výskum uskutočnený v Brne, ktorý využíval na zber dát tiež dotazníky. V dotazníku boli použité otvorené aj uzatvorené otázky (Veselá, J. – Stanková, H., 2008).

Tisíce výskumov vo svete využívali na zber dát tiež dotazníky. Zo zahraničia nás inšpirovali predovšetkým štúdie, ktoré zisťovali postoje k stravovaniu inými metódami.

V Slovinsku sa uskutočnil výskum na tému „Postoj k potravinám v slovinských obchodoch“. Použitou metódou bola metóda fókusových skupín (Videcnik, 2001). Vo východnom Baltimore sa uskutočnil prieskum využívajúci ohniskové skupiny na zistenie dominantných jedál u afro-amerických adolescentov (Dodson, Jennifer M.D. et al. 2005). Metódu ohniskových skupín využívali výskumníci pri zisťovaní faktorov, ktoré ovplyvňujú pitie mlieka u detí (Connors, Bednar, Klammer, 2001). Pri zisťovaní stravovacích návykov u detí do jedného roka sa skupinovými rozhovormi získavali dáta od žien z príslušných etnických skupín v Spojených štátoch (McGarvey EL, et al. 2007).

Metódy

Metóda sústredených skupinových diskusií (focus groups -FG) bola pre nás hlavnou výskumnou metódou. Jej voľba vyplynula z našej potreby stretnúť sa s participantmi v priamej verbálnej komunikácii a tiež zúčastniť sa interakcií, ktoré sme predpokladali, že vzniknú medzi nimi na základe diskusie o školskom stravovaní. Chceli sme získať živý a pestrý obraz o diskurze participantov, a to práve na základe analýzy skupinových interakcií, ktoré sú základným znakom metódy fokusových skupín.

V literatúre sa stretávame s mnohými definíciami focus groups, pričom sú charakterizované ako organizované diskusie, (Kitzinger 1994), kolektívne aktivity (Powell et al 1996), spoločenské udalosti (Goss & Leinbach 1996) a interakcie (Kitzinger 1995). Morgan dáva prednosť inkluzívnejšiemu prístupu, fókusové skupiny definuje ako techniku výskumu, ktorá zhromažďuje údaje prostredníctvom skupinovej interakcie vzniknutej v diskusií na tému určenú bádateľom. V podstate je to zameranie (ohnisko) diskusie, je určené záujmom bádateľa tak, že bádateľov záujem označí ohnisko a údaje sa samé zhromažďujú prostredníctvom skupinovej interakcie (Morgan, 1997).

Podľa Aniti Gibbs (1997) si výskum fókusových skupín vyžaduje organizovanú diskusiu s vybranými skupinami jednotlivcov, získanie informácií o ich názore, skúsenostiach s danou problematikou.

Skupinové interview je jednoduchá, rýchla a pohodlná cesta získavania údajov od viacerých ľudí simultánne. Fókusové skupiny explicitne používajú skupinové interakcie ako súčasť metódy. Na odpovede otázok sa výskumník pýta sukcesívne, povzbudzuje k vzájomnému rozprávaniu, participanti si vymieňajú anekdotické názory. Metóda fókusových skupín je obzvlášť užitočná v oblasti, keď chceme nahliadnuť do ľudského poznania, životných skúseností, myslenia (Kitzinger, 1995).

Analýza získaných dát bola realizovaná kvalitatívnou metodológiou. Kým kvantitatívny výskum má predovšetkým verifikačný charakter (testuje existujúcu teóriu), kvalitatívny výskum je predovšetkým konštrukčný, tzn. že z neho vyrastá nová teória (Gavora, 2001). Základným a najdôležitejším rozdielom je pritom fakt, že pri kvalitatívnom výskume navrhujeme a vytvárame hypotézy a pri kvantitatívnom výskume hypotézy testujeme. Kvantitatívny výskum používa deduktívnu logiku: na začiatku je problém opísaný v teórii, tento problém je „preložený do hypotéz“ a tie sú následne testované. Je teda popredu dané, čo sa bude sledovať. Oproti tomu logika kvalitatívneho výskumu je induktívna. Na začiatku výskumného procesu stojí široko formulovaná výskumná otázka a široký zber dát. Potom výskumník pátra po pravidelnostiach v dátach, formuluje predbežné závery a hľadá pre ne oporu v ďalších dátach. Výstupom je novo formulovaná teória.

V kvantitatívnom aj v kvalitatívnom výskume sa môžu používať rovnaké techniky zberu dát (rozhovor, pozorovanie), ale spôsob ich použitia je rozdielny. Zatiaľ čo kvantitatívny výskum dáta a priori redukuje, kvalitatívny výskum sa ich snaží zachytiť v maximálnom rozsahu a spracovať ich prostredníctvom špecifických analytických postupov. Jadrom týchto analytických postupov je vždy kódovanie, teda operácie, pomocou ktorých sú údaje rozobrané, konceptualizované a opäť zložené novými spôsobmi. Kódovanie je založené na tom, že sú dátové sekvencie rozobrané na jednotky a týmto jednotkám sú pridelené mená. S takto pomenovanými fragmentami výskumník ďalej pracuje.

Zároveň sme sa rozhodli nezostať na úrovni deskripcie javu, ale pokúsiť sa o formuláciu komplexnej teórie, teda o identifikáciu premenných a vzťahov medzi nimi aj o navrhnutie kauzálneho modelu javu. Vytváranie teoreticky podložených interpretácií je najmodernejšou cestou pochopenia reality.

Výsledky a ich diskusia

Časovo náročné etapy tvrdej práce nám pomohli porozumieť problému a navrhnúť teóriu pre danú skupinu žiakov, ktorá vysvetľuje, prečo žiaci akceptujú alebo neakceptujú stravovanie v školskej jedálni.

ZBER ÚDAJOV (MLADŠÍ ŽIACI)

Na skupinovej diskusii sa zúčastnilo 10 participantov, z toho boli štyria chlapci a šesť dievčat. Počas skupinovej diskusie sa objavilo 351 individuálnych výpovedí. Od chlapcov sme získali 210 individuálnych sentencií a od dievčat 141. Individuálne

výpovede boli v rozmedzí od 7 po 107 individuálnych výpovedí. V skupine sa objavili dvaja dominantní rečníci. Za dominantného rečníka sme označili toho, koho osobná výpoveď sa prejavila viac ako 50-krát. Za tichých participantov sme označili tých, ktorých výpovede boli menej ako 15-krát. Išlo o troch participantov. Ostatní participanti boli pomerne komunikatívni. Na základe oboznámenia sa s počtom individuálnych výpovedí konštatujeme, že išlo o zmiešanú skupinu účastníkov. Za dôležité považujeme spomenúť, že niektorí tichí participanti vniesli do skupinovej diskusie novú tému, čo bolo pre nás tiež podstatné. Napríklad účastníčka s najmenším počtom výpovedí priniesla do diskusie tému dochucovadlá, ktorá bola potom ďalej účastníkmi skupinovej diskusie rozvádzaná.

Skupinová diskusia trvala 90 minút. Bola nahraná na elektronické médium mp3-záznamník. Následne bola doslovne prepísaná a začala analýza textu. Doslovným prepisom sme získali 19 strán, čo predstavovalo 907 riadkov, 9897 slov. Moderátor počas priebehu ohniskovej skupiny vyslovil z celkového počtu slov len 638 slov.

Analýza údajov skupiny mladších žiakov pomocou techník zakotvenej teórie

V procese kódovania sa objavovali vzťahy medzi hlavnými kategóriami, čím sa vytvorili nasledovné kategórie.

STRACH ZO ŠKOLSKÉHO STRAVOVANIA KULTÚRA STRAVOVANIA SOCIÁLNE VZŤAHY

Neskôr sme uvádzali pomocné kategórie do vzťahu k centrálnej kategórii podľa paradigmatického modelu. Proces tvorby paradigmatických modelov je spojený s uvažovaním a identifikovaním príčin, dôsledkov, podmienok a interakcií, ktoré prepájajú jednotlivé kategórie.

V procese selektívneho kódovania sme jednotlivé kategórie zahŕňali pod kategórie vyššieho rádu v záujme získať ucelený generalizovaný pohľad na problematiku ako podklad pre formuláciu teórie a záverov.

Úlohou tejto fázy spracovania redukovaných empirických údajov je pokúsiť sa o ich usporiadanie podľa nasledovného vzoru:

príčinné podmienky, fenomén, kontext, intervenujúce podmienky, stratégie konania a interakcie, následky.

Príčinnú podmienku vedúcu k strachu zo školského stravovania predstavovala organizácia a riadenie stravovania, ktorá má na starosti celý chod jedálne. Intervenujúcou podmienkou vytvárajúcu strach u stravníka sú medziľudské vzťahy. Kontext predstavuje kultúra stravovania. Jednoduchá a pomerne jednoznačná bola identifikácia príčin a následkov, napr. kuchárka kričí po stravníkovi v prípade zabudnutia stravného lístka, čo má za následok rezistenciu navštevovať školskú jedáleň. Nižšie (tabuľka 1), uvádzame paradigmatický model obohatený o príklady ukotvených dát pre príslušné kategórie.

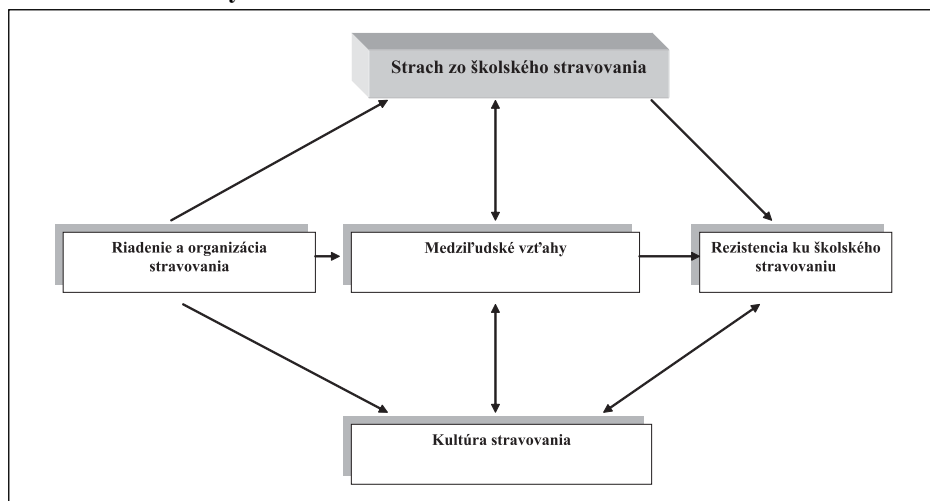
Ako dominantná kategória vyextrahovaná z dát získaných u mladších žiakov

je strach zo školského stravovania, preto tvorí centrálnu kategóriu kauzálneho modelu (schéma 1), ktorý vystihuje vzťahy medzi podstatnými kategóriami.

Tabuľka 1 Paradigmatický model vysvetľujúci fungovanie hlavného javu– Strach zo školského stravovania (mladší žiaci)

	Príčinné podmienky	Kontext	Intervenujúce podmienky	Stratégie konania a interakcie	Následky
Kategórie	Organizácia a riadenie stravovania	Kultúra stravovania	Medziľudské vzťahy	Rezistencia	Rezistencia ODPOR
Ukotvenie v dátach Príklady	„sú dva rady /ukazuje/, jeden rad stojí a tí väčší sa predbiehajú“ „nemali by nás kontrolovať, čo zjeme“	„ak by nás niekto obsluhoval, neboli by rady“ „mne hocikedy sa taký tanier ujde, že špinavý, normálne tam je ešte, že špina“ „mali by lepšie umývať príbory, tácky a taniere“	„a ty čo robíš a padne nadávka“ „ona sa ma začne vypytovať, že prečo som to nezjedla, potom povie choď sa hentam posadiť a zjesť to“ „nasilu ma donútila, aby som to dala do seba“	„ponáhľam sa, mám krúžok“ „musela to zjesť, nasilu, pozerala sa“ „odnesiem to, keď sa nepozerá“	„vadí mi to, nedojem jedlo“ „doma to vyvracala“ „nezjem to, aj keď ma núti“ „nenechám si rozkazovať“

Schéma 1: Kauzálny model – Strach zo školského stravovania

Model „fungovania“ školského stravovania u mladších žiakov

Na tomto mieste chceme vykresliť obraz stravníka v školskej jedálni, ako nám to načrtávajú získané empirické údaje. Považujeme pritom za potrebné spomenúť pojem strach. Strach ako nepokoj z očakávania niečoho nepríjemného, ktorý človek pociťuje za určitých okolností, je obrannou súčasťou jeho psychiky. Strach je pocit znepokojenia z blížiaceho sa zla, negatívny cit, nepríjemná emócia, nepríjemný zážitok s neurovegetatívnym sprievodom. Strach motivuje k vyhnutiu sa zlu alebo k úteku pred ním. Útek pred strachom = útek pred školskou jedálňou. Zdá sa teda, že hlavným problémom školského stravovania je strach zo školského stravovania, ktorý vzniká u stravníkov počas návštevy školskej jedálne. Strach prenasleduje stravníka na každom kroku. Už pri vstupe do školskej jedálne sa prejavuje u žiakov strach z odcudzenia osobných vecí. Ide o školy, ktoré nemajú strážené šatne. Žiaci sa o svoje osobné veci (školské aktovky, bundy), ktoré si musia nechať pred jedálňou, veľmi boja. Stravník sa ponáhľa, lebo sa bojí o svoje veci, následkom čoho nastáva rýchle jedenie. Tým dochádza k záťaži tráviaceho systému alebo jedlo radšej nedojedené odnesie. Ak stravníkovi príde zle, príčinu hľadá v jedle. Jedlo považuje za zlé a chybu pripisuje kuchárkam, ktoré jedlo uvarili. Príčina však nie je v jedle, pretože by muselo byť zle všetkým stravníkom, ale príčinou je strach.

Pri vstupe do jedálne žiaci vidia dlhý rad vznikajúci pri výdaji stravy. Stravníci majú obavu, či stihnú napríklad autobus domov, či nejaký záujmový krúžok, ktorý ich čaká po vyučovaní.

U žiakov sa objavuje aj strach zo starších žiakov, ktorí ich šikanujú. Šikanovanie sa v školskej jedálni prejavuje hlavne predbiehaním a nadávaním. Ak si žiak už odstojí dlhý rad a blíži sa k okienku na výdaj stravy, v napätí čaká, čo sa bude diať.

Z výpovedí participantov konštatujeme, že vzťahy medzi kuchárkami a stravníkmi nie sú práve ideálne. Zlé sociálne vzťahy majú vplyv na vývoj a stav psychiky. U stravníka sa vytvára prostredníctvom „kriku“ stresová situácia, ktorá má za následok stiahnutie žalúdka a následné nezjedenie jedla, ktoré stravník odnesie.

V prípade preplnenej jedálne si stravník nemá kam sadnúť. Opäť sa nám tu objavuje strach, ktorý stravník prežíva. S táckou v ruke, na ktorej je jedlo, je vysoká pravdepodobnosť, že sa obed vyleje, ak niekto do stravníka udrie. Aj v tomto prípade sa stravník bojí či stihne napríklad autobus alebo záujmový krúžok. Kvôli zhonu stravník radšej jedlo nezje alebo ho nedojedené odnesie.

V prípade, že stravníkovi jedlo nechutí a ide ho odnieť alebo sa ponáhľa, lebo bol zdržaný napríklad v rade, sa zase objavuje strach, ktorý vyvolá dozor, keď vracia stravníka naspäť dojesť jedlo. Stravník musí nasilu jedlo zjesť. Pedagogický dozor to s najväčšou pravdepodobnosťou myslí dobre, nevie však, že to môže mať vážne dôsledky v neskoršom vývine nielen stravovacích zvykov, ale aj porúch u dospievajúceho alebo dospelého človeka.

Záver

V článku sme sa venovali postojom žiakov základnej školy ku školskému stravovaniu. Vzorku nášho výskumu tvorili žiaci šiesteho ročníka. Na zber dát sme použili

metódu fókusových skupín. Na analýzu dát sme použili metódu zakotvanej teórie, ktorá nám umožnila vysvetliť skúmaný problém. Výskum sa vo svojom vývoji a vo výsledkoch sústreďoval na zlepšenie kvality školského stravovania. V článku sme opísali hlavné problémy školského stravovania u mladších žiakov základnej školy. Vysvetlili sme zásadné dôvody, prečo sa školáci nechcú stravovať v školskej jedálni.

U žiakov 6. ročníka základnej školy je hlavným problémom školského stravovania strach, ktorý vzniká v školskej jedálni predovšetkým z negatívnych medziľudských vzťahov.

Na základe získaných výsledkov navrhujeme pozmeniť systém školského stravovania. Zmena sa týka predovšetkým riadenia a organizácie. V prvom rade by bolo potrebné s vyškolením kuchárov nielen z hľadiska odbornej prípravy, ale predovšetkým z hľadiska pedagogického, psychologického. Ich verbálne vyjadrovanie by malo na žiakov pôsobiť príjemne a malo by navodiť chuť do jedla. Neverbálny prejav personálu nemá stravníka odradiť od konzumovania jedla. Zariadenie jedálne by sa malo postupne vymieňať, aby sa stravníci cítili v školskej jedálni príjemne. Vieme, že to nie je možné z hľadiska financií, ale nejaké dotácie na zmodernizovanie školských jedální by pomohli. Veď od zdravej stravy ponúkanej v školských jedálňach závisí aj zdravie našich detí, tak prečo to nevyužiť?

Literatúra

- GAVORA, P. *Úvod do pedagogického výskumu*. Bratislava: UK 1999. ISBN 80-223-1342-4
- GIBBS, ANITA 1997. Social Research Update is published by: Department of Sociology
- GOSS, J. D.; LEINBACH, T. R. 'Focus groups as alternative research practice', *Area* 28, 1996. (2): 115-23.
- KITZINGER, J. 'The methodology of focus groups: the importance of interaction between research participants', *Sociology of Health* 16, 1994. (1): 103-21.
- KITZINGER, J. 'Introducing focus groups', *British Medical Journal* 311: 299-302. (29 júla 1995) [On-line]. Available <http://bmj.bmjournals.com/cgi/content/full/311/7000/299>
- POWELL, R. A. and SINGLE, H. M. 'Focus groups', *International Journal of Quality in Health Care* 8, 1996, (5): 499-504.
- MARÁDOVÁ, E. Vývoj nutričného chováni dĕtí a spoločné stravováni. In: *Výživa a potraviny pre tretie tisícroĕie. Spoločné stravováni: Zborník z konferencie z medzinárodnou úĕast'ou*, október 2004. Nitra: SPU 2004, s. 23-26. ISBN 80-8069-421-4
- MORGAN, D. L. *Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativneho výzkumu*, SAGE 1997, ISBN 80-85834-77-4
- PETERKOVÁ, V.; PAVELEKOVÁ, I.; VÁMOŠOVÁ, T. Hodnotenie postojov študentov stredných škôl k alternatívnym výživovým smerom In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis: séria B - prírodné vedy: [zborník Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity]* Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2009. ISBN 978-80-8082-282-8. - S. 3-113.

- PETERKOVÁ, V.; PAVELEKOVÁ, I. *Evaluating the Eating Habits from the Chosen Sample of Primary and Secondary School Students in Slovakia*. In: *School and Health* 21, 3/2008: social and health aspect of health education. 1.vyd. Brno: MSD, s. r. o., 2008, ISBN 978-80-7392-043-2. s. 159-167
- UŠÁKOVÁ, K.; KITAŠOVÁ, K. 2002. *Postoje a názory žiakov základných škôl k otázkam životného štýlu*. In: *Pedagogické spektrum*, roč. 9, 2002, č.7/8, s.51-57, ISSN 1335-5589
- VESELÁ, J; STANKOVÁ, H., 2008. Eating habits of primary school pupils. In: *School and Health* 21, 3/2008: social and health aspect of health education. 1.vyd. Brno: MSD, s. r. o., 2008, ISBN 978-80-7392-043-2. s. 159-167

„INVISIBLE“ FACTORS OF SCHOOL CATERING

Abstrakt: The contribution is aimed at investigation of primary school pupils' attitudes toward school catering. The actual researches aimed at the mentioned topic usually use quantitative methods, mainly questionnaires. The researcher usually constructs the questionnaire out of the factors which probably (based on hypothetical level) influence attitudes towards school catering. The proposed questions evoke specific reactions of respondents and the research results offer no more reasons of the attitudes except the already known ones. That is why we decided to use qualitative method of gathering research data. The data have been evaluated by grounded theory. By using qualitative methods we have obtained very particular information about investigated phenomenon. On the bases of obtained results we are trying to explain a model of school catering operation for the observed group of pupils.

Key words: students, school food and preparation, qualitative research, focus groups, grounded theory